

Војска у демократском поретку

Пуковник др Ејуб Кучук

Војна држава је негација демократије. Државна војска није њена гаранција. Демократија постоји само онда када постоји неспорна супремација и контрола цивилних (демократских) институција над војском. Стога је успостављање тог односа у тзв. посткомунистичким друштвима нужен услов њихове демократизације. Мале демократске традиције тих друштава, међутим, оријентишу их на коришћење сазнања и искустава земаља у којима су развијени демократски односи. Јер, они могу бити добра оријентација за структурирање цивилно-војних односа у демократијама *in statu nascendi*.

Два су доминантна концепта положаја војске у савременим демократијама, а оба се заснивају на војном професионализму. Прво, ради се о цивилним институцијама стриктно подређеној стручно аутономној, политички неутралној и од друштва издвојеној војној професији. Она треба да се бави што ефикаснијим војним деловањем независно од било каквих невојних (политичких и моралних) консидерација. Друго, реч је о политички осетљивој и у друштво интегрисаној војној професији, која треба да што рационалније користи војну силу у структурирању пожељних међународних односа.

Историјско искуство показује да професионализација војске није ефикасан инструмент њене контроле. Најпотпунија демократска контрола обезбеђује се у оном типу војног организовања у којем је „сваки грађанин војник, а сваки војник грађанин“. Савремени социјални и техничко-технолошки услови отежавају стварање таквог типа војне организације. Напротив, они фаворизују целовиту или делимичну професионализацију војне делатности. У тој ситуацији, цивилна супремација и ефективна спољна и унутрашња контрола војске веома су значајне за постојање демократских односа и институција.

Заблуда је мишљење да професионализацију војске карактерише искључење политичких знања и ставова из процеса едукације и практичног деловања војног професионалца. Забрана политичких партија у војсци и чланства војним лицима у политичким партијама, као и искључење војника из политичког одлучивања, нужен је услов функционисања демократског поретка. Укључивање политичких садржаја у процес едукације војног професионалца ради формирања његових ставова према војној делатности, држави и војсци као организацији, с друге стране, нужно је за одржавање и развој демократских односа и институција. Неопходно је, при томе, обезбедити надпартијност војске, ослонац на научна сазнања и моралне и политичке вредности демократског устава.

У дефинисању положаја и улоге војске у демократском поретку, који желимо да створимо, често се заговара прворазредни значај ослонаца на наше традиције. На основу тога, могло би се закључити да је на нашим просторима, у нека стара добра времена, била развијена демократија, па је касније насиљем искорењена. Међутим, чак и површном познаваоцу историје јасно је да се ради о митолошкој, а не објективној истини. Јер, у нас демократија није никада била толико развијена да би могла постати парадигма за садашња настојања у изградњи демократских односа и институција, а то још мање може бити са становишта њима примерених цивилно-војних односа. Уколико је то истинито, поставља се питање како да се конципирају положај и улога војске у демократији која настаје, или који искуствени и теоријски ослонац треба да имамо у том процесу. Мишљења смо да је методолошки коректно да се тај феномен сагледа у земљама у којима су демократски односи и институције најразвијенији, у којима се положај војске, усклађен с тим односима и институцијама, испољава у најчистијем облику, и напokon, у којима је у вези с том појавом, наука остварила највише резултате. Нимало не апсолутизирајући вредности западне демократије, решења до којих је она дошла у структурирању цивилно-војних односа могу бити добра оријентација (не копија) за земље у процесу демократизације. Јер, историја нас учи да су више развијене земље, у сваком погледу, показивале мање развијеним слику њихове будућности (Маркс). А онима који ће ми замерити што сам у овом раду напустио „национално тло“ поручујем: „*de te fabula narratur*“ (Q. N. Flaccus).

Државна војска или војна држава

Државна војска или војна држава, питање је које зависи од положаја војске у систему друштвених односа. Војна држава је негација демократије. Државна војска није њена гаранција. Демократија постоји само онда када постоји неспорна супремација и контрола цивилних демократских институција над војском, односно када је војска њима подређена. Успостављање и нарушавање тога односа изузетно је значајно подручје теоријског и научноистраживачког рада социолога, политиколога, историчара, економиста и филозофа. Изучавају се како у политичком и конституционалном оквиру, тако, све више, и као комплексан социјални и филозофски проблем. Колика је заокупљеност науке том темом показује и чињеница да се сачињавају посебни политички речници као инструменти за њено боље разумевање.¹ Грађанске револуције, са њима

¹ E. E. Rossi, C. J. Plano, *The Latin American political dictionary*, A B C—Clio, St. Barbara, California, Oxford, 1980.

својственом институционалном, формалноправном поделом на цивилну и војну сферу, ставиле су је у средиште интересовања. Схватања реалних и пожељних цивилно-војних односа у широком су дијапазону од изразито либералистичких до изразито ауторитарних.

Класични либерални мислиоци, пре свега творци америчке декларације о независности и неки идеолози француске револуције, видели су у војсци институцију која прети слободи и демократији. Сматрали су је већим непријатељем од спољњег агресора. Практично политички постулати тога схватања су: социјална и политичка изолација војске, максимално смањење војног буџета и броја професионалних војних лица, фаворизовање грађанина војника насупрот војном професионалцу, односно грађанске милиције насупрот стајаћој војсци. На научно-теоријском плану, Херберт Спенсер конципира дихотомију на милитантна и индустријска друштва. Основни принципи организације првих је принудна, а других добровољна кооперација. Прва су ауторитарна, а друга демократска друштва.² Алексис де Токвил верује да ће се цивилизоване нације све мање оријентисати на рат, тј. да ће показивати све мању жељу и потребу да њиме решавају међународне супротности, зависно од степена развоја демократије. Демократија, с једне, и стајаћа војска и рат, с друге стране, за њега су антиподи. Јер, „сви они који настоје да униште слободу демократске нације требају знати да је рат најсигурније и најкраће средство да то постигну. Ово је први аксиом науке“.³ Харолд Ласвел поставља и преиспитује чувену хипотезу о „гарнизонској држави“, у којој су специјалисти за примену насиља најмоћнија друштвена група.⁴ Њихови идејни следбеници указују на опасне антидемократске последице интервенције војске у друштвеном животу, а њене протагонисте, професионалне војнике, називају „челичним хирургима“, „наоружаним бирократама“ и „људима на коњу“. Бројне су, у вези с тим, дескрипције и класификације преторијанизма и преторијанаца.⁵

Милитаристи, с друге стране, перманентно подцењују демократију и нападају њене институције. Високо вреднујући структурна и организацијска обележја војног устројства, они их препоручују и/или намећу

² Детаљније: Н. Spencer, *The Military and Industrial Society, War, Studies from Psychology, Sociology and Anthropology*, Eds. Bramson L. and Goethals, W.G., New York/London, Basic Books, Inc. Publishers, 1964, pp. 291–308.

³ Alexis de Tocqueville, *On War, Society and the Military*, u *War, Studies from Psychology, Sociology and Anthropology, isto*, p. 325.

⁴ О Ласвеловим разматрањима могућности настанка „војне државе“ 1937. и 1941, преиспитивању његове хипотезе 1962. године, те о неслагању Р. Арона с његовим налазима опширније у: Н. D. Lasswell: *The Garrison State*, *The American Journal of Sociology*, XLVI, 1941, pp. 455–468; Н. D. Lasswell: *Sino-Japanese Crisis: The Garrison state versus the Civilian State*, *China Quarterly*, XI, 1937, pp. 643–649; Н. D. Lasswell: *The Garrison State Hypothesis Today*, u С. P. Huntington (Ed.): *Changing Patterns of Military Politics*, New York, 1962, pp. 51–70; R. Aron, *Remarks on Lasswell's „The Garrison State“*, *Armed Forces and Society*, №3, Spring 1979, pp. 347–360.

⁵ A. Perlmutter: *Political Roles and Military Rulers*, Frank Cass, London, 1981, pp. 9–40, 96–281.

друштву као целини. При томе испољавају изразито негативан став према политици и политичарима. Политика је за њих себична и штетна активност, она је прљава, несигурна и племенитог човека недостојна игра. Њени главни актери, политичари, површна су и нестручна лица; они су корумпирани сплеткароши. Насупрот њима, „у војничкој части постоји лукобран који не попушта пред конфузијама мишљења“.⁶ „Дивили неће никада схватити величину наших идеала. Стога ће бити потребно да их одстранимо из владе и да им препустимо улогу за коју су они погодни: рад и покоравање“ (Перон).⁷ Тамо где је бирократизација друштва достигла широке размере, ишчезавају антагонизми између цивила и професионалних војника. Долази до симбиозе њихових интереса, тако да мешовите цивилно-војне групе постају доминантне, конституишући систем односа који подмукло, али темељно разара демократске вредности и институције. Модерни цезаризам постоји, најчешће, без Цезара. У почетку, он је војни, затим цивилно-војни и, напokon, све више, полицијски.⁸

Потреба цивилне супремације и контроле војске

Бројне организације и институције у друштву, као што су политичке партије, цивилне бирократске структуре, привредна предузећа, црква итд., имају значајну улогу у политичким односима и процесима. У њиховом постојању и деловању готово нико не види посебан проблем. Међутим, тако није и с оружаним снагама: у целокупној историји учешће војске у политици сматрано је опасним феноменом. Стога се оправдано поставља питање које је исходиште тога става, односно на којим се аргументима такав став заснива. Или, која обележја војску чине, или могу чинити значајним политичким актером на штету друштва и државе?

Подозрење и страх од политичке активности армије, на основу историјског искуства, сасвим су оправдани. Јер, војска у односу на друге, цивилне организације има значајне предности, које је, у одређеним условима могу претворити у доминантну политичку снагу. То су, пре свега, монопол над оружјем, супериорност организације и високо емоционализован симболички статус.

Физички, она располаже најубојитијим оружјима и оруђима, тј. средствима чија употреба или претња употребом може драстично

⁶ De Gaule, *The Army of the Future*, London, 1940, p. 35.

⁷ Наведено према: J. N. Wolfe and J. Erickson (eds.), *The Armed Services and Society: Alienation, Management and Integration*, Edinburgh Univ. Press, 1970, p. 28.

⁸ О тим интересантним и значајним процесима видети детаљније у S. E. Finer: *The Man on Horseback (The role of the military in Politics)*, Westview Press, Boulder, Colorado, Printer publishers, London, 1988; A. Eide, Thee M. (Eds.): *Problems of Contemporary Militarism*, Croom Helm, London, 1980; *Militarismus heute*, Autorenkollektiv, Militärgeshichtliches Institut der DDR, Institut für Internationale Politik und Wirtschaft, Militärakademie „Fridrich Engels“, Militärverlag der DDR, Berlin, 1979; et mea parvitas: *Militarizam*, „Rad“, Beograd, 1977.

мењати карактер политичких односа и процеса. Ради се, дакле, о оружјима и оруђима која су политичко-стратешки релевантна.

Војска је институција за вођење оружане борбе, односно установа која треба да побеђује у рату. Из природе те делатности произилазе њена организациона обележја: централизовано командовање, хијерархија, строга дисциплина, разуђен и од друштва независан систем комуницирања. Поред тога, њу карактерише мање или више изграђено јединство уверења, погледа и осећаја (*l'esprit de corps, le code d'honneur*) који су заједнички њеним припадницима. Те карактеристике чине је релативно самодовољном и релативно независном од било које друге, цивилне организације.

За разлику од цивилних организација, војска подстиче на извесне емоционалне асоцијације. Захваљујући њима, може уживати значајан политички и морални престиж. Војне врлине, као што су храброст, дисциплина, саможртвовање, патриотизам и скромност, несумњиво, вредности су достојне поштовања. Осим тога, ниједна макроорганизација не посвећује толико пажње развоју осећања солидарности међу својим припадницима колико то чини војска.

Када су све те особине довољно развијене, армија себи обезбеђује, као потенцијални политички актер, изузетно велике предности у односу на било коју цивилну организацију или институцију. Отуда подозрење и страх од њене политичке улоге, било самосталне или у спрези са цивилним групама и организацијама. Јер, онај који располаже војском може, у оквиру постојећих историјских услова, пресудно да утиче на дистрибуцију и редистрибуцију моћи и материјалног богатства. Због те потенцијалне улоге, односно могућег структурирања друштва или његовог дела на организационим принципима и систему вредности војске, јавља се и потреба да се она контролише. Циљ је да се учини одговорном легалним органима државе, с једне, и обезбеди њена ефикасност, с друге стране. Кроз историју, и једно и друго није се лако постизало.

Преторијанизам постоји, односно може постојати када нема цивилне контроле или када је она неефективна. Цивилна контрола постоји када се официрски кор у потпуности потчињава цивилном шефу извршне власти (председник, први министар), председнику партије или монарху.

У условима у којима не постоје значајне социјалне разлике између цивилних и војних управљача нема ни озбиљнијих конфликта међу њима, па ни војне интервенције. Традиционални модел цивилне контроле настао је управо у таквим условима, тј. заснивао се на одсуству цивилно-војних разлика. Карактеристичан је за европске монархије 17. и 18. века, у којима је аристократија чинила и цивилну и војну елиту. Отуда, њихови интереси и погледи нису били суштински различити чак ни онда када су политички и војни послови персонално раздвојени, односно када су их почели обављати различити субјекти. Јер, офи-

цири и цивилни управљачи потицали су из аристократије и имали су истоврсне класне вредности. Племићке породице упућивале су, обично, једног сина у војску, другог у државну управу, а трећег у цркву. Уколико би се, ипак, појавила напетост између војника и цивила, аристократе су се у њиховом превазилажењу понашали првенствено као цивили, а тек онда као војници. То им је омогућавало да задрже моћ, богатство и статус.

Аристократа је био аматер у војном послу. За њега то није био позив са посебном улогом и нормама понашања, већ повремено обележје друштвеног положаја. Он није имао потребе да се супротставља монарху, јер би тиме поткопавао сопствени политички, економски и социјални положај.

Традиционални модел цивилне контроле, односно цивилне супремације, омогућавало је то што није било разлика између вршилаца цивилних и војних послова. Међутим, он није применљив у савременим условима због тога што цивилне и војне елите имају много различитих обележја (социјално порекло, образовање, стручност, социјални ставови, интереси и др.).

Други познати тип тоталне контроле војске јесте њена политизација и идеологизација. Карактеристичан је за једнопартијске политичке системе савременог доба. У њима цивилни владоци обезбеђују покорност оружаних снага њиховим прожимањем идеологијом и политичким вредностима владајуће партије. Кроз целу каријеру официра, и служење војног рока војника, брижно се усмерава процес интензивног политичког и идеолошког обликовања војске. Подударност идеолошких и политичких ставова владајућих цивилних група, с једне, и војних лица, с друге стране, која из тог процеса произилази, доследно отклања потенцијалне узроке сукоба међу њима. Степен прихватања ортодоксних политичких идеја и идеолошких вредности, поред стручности и способности, а понекад и на рачун њих, пресудан је критеријум социјалне промоције официра. Дакле, политички конформизам се награђује, а политичка лојалност, односно политички ставови војних професионалаца, због њиховог значаја, под сталном су контролом и провером. Од првог војника се очекује да буде најоданији владајућој партији, односно њеном вођству, па се његово понашање највише контролише. Да би се контрола остварила, односно била ефективна, на свим нивоима војне хијерархије уводе се политички официри, а у неким случајевима и тајна полиција, са мрежом доушника – информатора. Они су *de facto*, а понегде и *de jure*, независни од нормалног ланца војног командовања. Одговорни су за свој рад претпостављеним политичким официрима или официрима тајне полиције, које редовно извештавају и од којих добијају задатке. Ланац тог паралелног, и од војне хијерархије независног руковођења протеже се од најмање војне јединице до самог врха пирамиде цивилне власти. У случајевима где политичка и идеолошка индоктринација није

делотворна у стварању политичког конформизма предузимају се ригорозне казнене мере, како би се спречиле и сузбиле преторијанске склоности, тенденције и активности.

У том моделу цивилне контроле војска постаје орган једне, владајуће партије. На основу историјског искуства, он је изузетно ефикасан инструмент. Јер, где год је примењен није било војних удара, а сви покушаји су веома брзо и успешно онемогућени. Цивилна контрола је потпуна, али то није контрола цивилних демократских органа и институција. Стога је примена тог модела ограничена на једну врсту режима, на оне у којима постоји један центар власти (личне диктатуре и високоцентрализовани једнопартијски режими). У потпуности је, с друге стране, непримењив у вишепартијским политичким системима.

Демократска (цивилна) контрола – два модела

Независно од богатог теоријског наслеђа 18. и 19. века, на конкретно структурирање цивилно-војних односа савремених демократија нису пресудно утицале идеје, већ реалне безбедносне претње и изазови. Често су вредне, чак генијалне теоријске концепције које су се односиле на положај и улогу војске у демократском друштву веома брзо напуштане у измењеним безбедносним условима. Многи велики теоретичари, када су се нашли у ситуацији да непосредно одговарају за одбрану земље, радикално су мењали њихове иницијалне идеје које су раније упорно бранили. Модерна историја на то убедљиво указује.

Начелно се може констатовати да у доба дуготрајног мира и повољног безбедносног положаја јачају подозрење и нетрпељивост према стајаћој војсци, с једне, и заговарање народне милиције и војног аматеризма, с друге стране. У време ратне опасности (наглашена блоковска конфронтација, хладни рат, интерконтиненталне ракете и др.) манифестују се супротне тенденције. Радикално се одступа од традиционалног (либералног) концепта цивилне супремације и контроле, који имплицира негативан стереотип о војсци и војној професији и наглашава њихов значај у одбрани земље, насупрот опасности коју они могу представљати за демократске односе и вредности. Други светски рат и процеси међународних размера после њега означавају крај либералистичког концепта положаја и улоге војске у друштву. У оквиру демократске социјалне мисли артикулишу се два основна модела војног организовања и цивилно-војних односа:⁹

⁹ Први концепт најпотпуније је теоријски развио С. Хантингтон, а други М. Јановиц. Од шездесетих година до сада њихове идеје су окосница теоријског и истраживачког рада чији је предмет војска и цивилно-војни односи. Детаљније о њиховом учењу: S. Huntington, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, The Belknap press of Harvard Univ. press, Cambridge, Massachusetts, 1957; M. Janowitz, *The Professional Soldier, A Social and Political Portrait*, The Free Press of Glencoe, A division of the Crowell-Collier Publishing Company, 1961.

а) заступа се концепт цивилним институцијама државе апсолутно подређене, стручно аутономне, политички неутралне војне професије која је изолована од друштва. Њена искључива улога је да се бави питањима што ефективнијег војног деловања, односно што ефикаснијим средствима и начинима постизања победе у оружаном борби, независно од свих невојних консидација;

б) предлаже се стварање политички осетљиве војне професије која је интегрисана у друштво, а која треба рационално да користи силу у стварању пожељних међународних односа.

У првом моделу, у дихотомији на цивилну (политичка) и војну сферу, војска има изразито подређен положај. Јер, политичка сфера је циљна, а војна потпуно инструментална. Војска се максимално деполитизује. Професионални војник оличава стручност у оспособљавању војске за оружану борбу. Сврха, односно циљ за чије ће остварење она бити употребљена налази се изван његове одговорности. Јер, *l'officier ne fait pas de politique*.

Други основ тог модела јесте однос према војсци и официрском кору. Наиме, цивили – носиоци функција политичке власти, дужни су да поштују војну част, стручност војног професионалца, унутрашњу аутономију и политичку неутралност војске. Они не смеју да клеветују официрски кор, да се мешају у професионалне војне послове и да уносе политичке консидације у војну организацију. Осим тога, ни у ком случају не смеју да употребљавају војску у страначким политичким борбама и за остварење партикуларних политичких интереса и циљева уопште.

Цивилно-војни односи су супсистем плуралистичког политичког система. Основни проблем који се у њему испољава јесте релативна моћ војске и цивилних група. Цивилна контрола и војна безбедност (односно ефикасност оружаних снага) највеће су, сматра Хантингтон, када је официрски кор професионализован и када, као такав, поседује минималну количину политичке моћи, која је неопходна за обављање безбедносне и одбрамбене функције. Традиционални либералистички концепт „субјективне цивилне контроле“ (контрола коју врше социјалне класе, институције власти и уставне норме), мада једини могући облик контроле у условима где не постоји професионализован официрски кор, присиљава војску да инкорпорира либералне вредности. Њиме се постиже одговорност војске, али на штету ефикасности и војног професионализма.

Под „објективном цивилном контролом“, с друге стране, моћ официрског кора је минимизирана професионализацијом, што га чини ефикасним и политички неутралним средством државне политике. Војна професија, која има обележја „идеалног типа“ професије (стручност, корпоративност и одговорност), делује у границама политике коју дефинише држава (политичари). Она није непосредно укључена у

формулисање политике, већ је ограничена на давање стручних савета органима законодавне и извршне власти.

Професионални војник је дужан да своја знања и способности користи за одбрану државе искључиво по наређењу легалних органа државне власти. Мотивисан је војном етиком, чија обележја произилазе из професионалне војне функције. Њене вредности и норме формирају посебан професионални поглед на свет или војни етос (*military mind, l'idée militaire, Profesional weltanschauung*).¹⁰ Степен његове развијености прворазредан је показатељ степена професионализације официрског кора. Професионална војна етика је, за Хантингтона, аисторична категорија. Промене у наоружању и социјалном окружењу војске ни најмање „не мењају војну етику исто као што откриће пеницилина није променило лекарску етику“.¹¹

Садржај војне етике чине ставови војних професионалаца према човеку, друштву и историји, националној војној политици и релацији војска – држава.

Друштвени сукоби су вечни и универзални. Насиље је укорењено у људској биолошкој и психичкој природи. Човек је јединство добра и зла, а војна етика наглашава зло. Човек је себичан, њега мотивише жеља за моћи, богатством и безбедношћу. Он је јединство снаге и слабости, а војна етика истиче његову слабост. Себичност човека води ка борби, али његова слабост ту борбу чини успешном искључиво посредством организације, дисциплине и вођства. Нормалан човек није никакав херој. Војска организује људе тако да могу да превладају њима инхерентан страх. Војна етика наглашава ограничење рационалности, те стога, изражава сумњу у способности човека да предвиђа и контролише. Дакле, војни поглед на човека је песимистички. Човек има елементе доброте, снаге и разума, али је, истовремено, зао, слаб и ирационалан.¹²

Војник потенцира значај групе насупротив индивидуи. Успех у било којој активности захтева подређивање воље појединца вољи групе. Традиција, колективни ставови, јединство и заједница високо котирају у војном систему вредности. Човек се брани само у групи. Војна етика је корпоративна; она је антииндивидуалистичка.

Војна етика усмерава на изучавање историје, која је „универзално искуство“. У историјском току улога силе је пресудна. У њему се не дешавају никакве квалитативне промене, већ се само смењују периоди рата периодима мира, и *vice versa*.

Војно поимање државне војне политике израз је професионалне одговорности за војну безбедност државе. Конкретније, војни професио-

¹⁰ Подробније о војној култури и војном етосу у њеном контексту видети S. Wilson, *For a Socio-Historical Approach to the Study of Western Military Culture, Armed Forces and Society*, Vol. 6, No 4, Summer 1980, pp. 527-552.

¹¹ Хунтингтон, исто, п. 62.

¹² Исто, п. 60.

налац државу сматра основном јединицом политичке организације, непрестано указује на природу, величину и степен непосредности претњи њеној сигурности и залаже се за стварање и одржавање јаких, диверзифицираних и спремних оружаних снага. Поред тога, он се супротставља мешању државе у ратне војне активности, изузев када је победа у рату извесна.¹³

Постоји подела рада између војника и државника (политичара). Политика је ван делокруга војне стручности. Шта више, учешће официра у политици поткопава њихов професионализам, смањује њихову професионалну компетенцију и дели професију на њену штету. Она води к замени спољних за унутрашње, професионалне вредности. Официр, стога, мора остати политички неутралан. „Војни командант не сме никада дозволити његовом расуђивању да се руководи политичком сврхом. Подручје војне науке је потчињено, а ипак независно од подручја политике. Управо као што рат служи циљевима политике, војна професија служи циљевима државе. Али државник мора признати интегритет професије и њен делокруг. Војник има право да од државника очекује политичко вођство. Цивилна контрола постоји када постоји ова субординација аутономне војне професије циљевима политике.“¹⁴

Одговорност професионалног војника према држави је трострука: он има репрезентативну (представља захтеве војне безбедности унутар државне организације), саветодавну и извршну функцију. Војна професија треба да буде ефикасан инструмент државне политике. Пошто политичке директиве долазе само са врха, војна професија мора бити хијерархијски организована. Стога је покоравање највиша војна вредност. Када професионални војник „добие наређење легалног претпостављеног он не расправља, не оклева, не руководи се његовим личним мишљењем; он се одмах покорава. Он се цени не на основу политике коју спроводи, већ на основу брзине и ефикасности којом је извршава. Његов задатак је да усаврши инструмент покоравања; сврхе у које ће тај инструмент бити стављен је ван његове одговорности. Његова највиша врлина је инструментална, а не циљна.“¹⁵ Он наређење извршава чак и онда када је у супротности с његовим личним погледима и интересима, и делује независно не само од политичких већ и моралних консидарација. За њега је пресудан *raison d'état*.¹⁶

Обележја друге концепције војног организовања и цивилно-војних односа су знатно занимљивија и значајнија. Њени представници војну професију третирају не као статичку, већ као динамичку бирократску организацију. Њена обележја, стога, нису вечна и непромењива. У вези

¹³ Исто, п. 65.

¹⁴ Исто, шп. 71–72.

¹⁵ Исто, п. 73.

¹⁶ Исто, п. 78.

с тим, наглашава се потреба за прилагођавањем војне професије новим условима. У том процесу професионални војник се суочава с бројним дилемама, које мора превазилазити или живети са њима.

У време у којем нису јасно разграничене војна и политичка сфера, као ни рат и мир, војна организација треба значајно да се мења. Предлаже се њен преображај у неку врсту полицијске снаге (constabulary force), намењене за рационалну употребу силе у одржавању или стварању пожељних међународних односа. Међутим, не ради се о полицијским функцијама војске у историјском смислу. Напротив, често традиционално коришћење војске као интерне полицијске снаге, изузев у крајњој нужди (као последње легитимно средство), могло би спречити развој нове војне организације. Сматра се да би та организација задовољила потребе безбедности и одбране, с једне, и цивилне, демократске контроле, с друге стране. Њоме би се очувао мир и, истовремено, обезбедила спремност за рат, уколико до њега дође.

Та трансформација је детерминисана великим социјалним и техничко-технолошким променама у другој половини 20. века. Захваћени су сви аспекти војне професије и војне организације: војни ауторитет, обележја војне струке, регрутовање официра, њихова каријера, политичка едукација, индоктринација и њихов однос према политичкој сфери.

Технолошка и организациона револуција смањила је разлике између „војног“ и „цивилног“, тако да су оне сада мање него у било којем периоду у модерној историји. Ради се, међутим, само о приближавању, смањењу разлика, а не о поистовећивању војних и цивилних активности.¹⁷

Основа војног ауторитета и дисциплине у војсци је измењена. Они се више не заснивају на грубој доминацији и репресији, већ на техникама групне контроле и консенсуса. Промена је непосредно условљена тежњом да се обезбеде иницијатива и креативност унутар хијерархијске командне структуре. Њена дубља детерминација произилази, међутим, из епохалног техничко-технолошког и социјалног развоја нашег доба.

Смањена је разлика између војних и цивилних занимања. Улога професионалног војника се променила. Традиционални ратник („херојски лидер“) преобразио се у војног менаџера, а војна професија, као целина, постала је слична невојним бирократским корпорацијама – „цивилизована“. Свакако, не ради се о тенденцији која може довести до занемаривања специфичности везаних за активност војне организације (вођење оружане борбе), конституисања и обележја њених органи-

¹⁷ Детаљније о обележјима те конвергенције: Ch. Moskos, *The American Enlisted Man*, Russell Sage Foundation, New York, i *The Emergent Military: Civil, Traditional, or Plural*, Pacific Sociological Review, 1973, Vol. 16, No 2, pp. 255–280; David R. Segal: *Convergence, Isomorphism, and Interdependence at the Civil–military Interface*, Journal of Political and Military Sociology, 1974, Vol. 2 (Fall), pp. 157–172.

зационих група и значаја ратничких врлина официра. Пре би се могло рећи да ефикасност војне организације у наше време зависи од одржавања равнотеже између војних технолога, „херојских лидера“ и војних менаџера.

Демократски процеси снажно су утицали на регрутовање официра. Оно се, наиме, од уске, релативно високостатусне базе проширило и постало више социјално репрезентативно. Односно, прилагођено је захтевима политичке демократије. У условима веће социјалне хетерогености (класне, националне и др.) официра, социјално порекло постаје прогресивно мање значајан чинилац обликовања њихових политичких погледа него што су едукација, професионално искуство и лични савези. То, међутим, ипак не значи да је социјално порекло безначајно. Али, начелно, „интерни систем индоктринације ће, пре него социјално порекло, детерминисати политичку оријентацију војне професије“.¹⁸

У условима у којима војска треба да буде оспособљена за стратегијско одвраћање и ограничени рат не постоји значајна разлика између војне организације ратног и мирнодопског времена. У њој официрски кор делује на основу двоструких стандарда: мирнодопских и ратних, а све то снажно утиче на обележја едукације и каријере официра, која их чини другачијим од њихових колега у прошлим временима. То се, пре свега, односи на њихово политичко образовање и оспособљавање, као и на однос према политичкој сфери уопште.

Савремена улога војске, наглашава Јановиц, налаже да претња употребом и/или ефективна употреба војне силе треба да буду веома пажљиво усклађени с политичким циљевима који желе да се остваре. Стога се војни и политички чиниоци не могу разматрати независно једни од других на било којем нивоу војног деловања. Војни професионалац треба да буде обучен и осетљив на невојне (пре свега, политичке) консидарације војне активности и да учествује у формулисању политике са цивилима. Схватања да је његов задатак употреба максималне силе ради постизања победе, тј. концентрација на искључиво војне чиниоце, уз истовремено искључење политичких и других невојних консидарација, да постоји суштинска разлика између ратних и мирнодопских услова, и да војни професионалац треба да буде политички неутралан и социјално индиферентан морају бити напуштена. Из тога произилази потреба да професионални официр буде образован и оспособљен за обављање како војних, тако и политичких послова. Системом едукације треба неговати „ратнички дух“ и, истовремено обезбедити да војни професионалац постане осетљив на политичке и социјалне детерминанте и последице војне активности. „Немогуће је“, сматра Јановиц, „изолативати професионалног војника од домаћег политичког живота...

¹⁸ М. Janovitz, *исто*, п. 428.

Циљ политичке едукације је да развије приврженост демократском систему и оспособи официра да разуме његово функционисање.¹⁹

„Није истина да сви официри требају бити широко политичко-војно образовани, мада је то пожељан циљ. Али, сви официри морају бити обучени за разумевање цивилне супремације... Чак најмлађи официр, у зависности од његовог постављења, може деловати као политички агент. Политичко-војно образовање не може бити одлагано до половине каријере официра, када он улази у Ратну школу. Оно треба да почне у војној академији, где настава тактике мора бити повезана са захтевима међународних односа, и да се настави на вишим нивоима образовања и професионалног развоја.“²⁰

Укључивање политике у војну организацију не доводи у питање демократску политичку контролу над војском. Напротив, оно је појачава. Али, она се не обезбеђује грубом сепарацијом официрског кора од цивилних институција и његовом пуком инструментализацијом.

Основна претпоставка за успешну цивилну контролу је да легислатива и егзекутива располажу критеријумима и информацијама за оцену спремности и ефективности војне организације. Оне су одговорне за формулисање стандарда понашања и деловања који обавезују војску. Међутим, они не могу бити створени без професионалног војног мишљења и утицаја. Из тога произилази потреба за сарадњом између политичара и војника. Утицај војног професионалца, у тој сарадњи, израженији је када се ради о стандардима понашања у конвенционалном ратовању, него о стандардима у сфери стратегијског одвраћања претњом употребе средстава масовног уништавања, у којој војска нема професионално-стручни монопол.

Када постоји „објективна цивилна контрола“, која се обезбеђује радикалном професионализацијом официрског кора, официри су мотивисани само професионалном етиком. Историјско искуство показује да тај облик контроле може резултирати у неком облику „гарнизонске државе“. Конкретније, у дужим периодима међународне затегнутости и конфронтација, и, у вези с тим, наглашених претњи ратом, војни професионалци, у савезу са цивилним лидерима, могу преузети велику количину политичке моћи, непримерену демократском друштву.

Нова војна организација, по мишљењу Јановица, то искључује. Јер, она је конципирана тако да буде компатибилна с традиционалним циљевима демократске политичке контроле. У њој официр обавља задатке због тога што је професионалац са осећањем самопоштовања и оданости моралним нормама демократског система. Цивилно друштво му дозвољава да очува свој кôд части и подстиче га да развија професионалне способности. Он се подређује цивилној политичкој контроли јер је уверен да цивили цене и разумеју обавезе и одговорности војске.

¹⁹ Исто, п. 439.

²⁰ Исто, п. 426.

Укључен је у цивилно друштво и, стога, дели његове заједничке вредности.²¹ Професионални војник је, дакле, подређен цивилној контроли не само због „*rule of law*“ и традиције већ и због професионалних стандарда и интеграције у цивилно друштво.

Цивилна контрола, професионализација и (де)политизација војске

Наведени модели војне организације, најбоље су теоријски конципирани у војној социологији у САД.²² Излагањем другог, извршена је имплицитна критика првог модела.²³ Заједничко им је залагање за војни професионализам. У првом случају ради се о радикалном, а у другом о прагматичном професионализму. У оба случаја наглашени су потреба и значај цивилне контроле за постојање и опстанак демократских односа и институција. У оквиру првог модела она се остварује сепарацијом војне професије од друштва, а у другом – њеном интеграцијом у друштвене процесе.

Ценећи на основу историјског искуства модерног доба, радикални војни професионализам није спречио интервенцију војске у политички живот. Деловање војних клика у САД за време Вашингтона, у Прусској и Русији око монарха, у Немачкој у време Првог светског рата, у Србији почетком овог века („Уједињење или смрт“ или „Црна рука“), у Јапану између два светска рата, као и разноврсне манифестације гарнизонске државе после Другог светског рата, уверљива су аргументација за тај закључак. Војни професионализам, дакле, није обезбедио цивилну супремацију и контролу у земљама развијене политичке културе. Интервенција војске у политици земаља ниске и минималне политичке културе више је правило него изузетак.

Уколико сепарација војне професије (и тзв. објективна контрола) није ефективно средство за спречавање отуђења војске, треба размотрити делотворност њене друштвене интеграције на могућност те појаве. Најпотпунија интеграција војне професије у друштво постиже се у оном типу војне организације у којем је „сваки грађанин војник, а сваки војник грађанин“. Наиме, нема професионалне војске, већ наоружани грађани гарантују интегритет и безбедност државе. Војни послови и активности део су њиховог свакодневног живота. Демократске и војне институције се прожимају; оне су неодвојиве. Отуђење армије од друштва у таквој војној организацији је немогуће. Не постоје услови да

²¹ Исто, п. 440.

²² О развоју војне социологије у САД видети: В. Воџе, *Quatre decennies de sociologie militaire aux États-Unis: Bilan et perspectives*, Les cahiers de la Fondation pour les études de défense nationale, Supplément au numéro 12 (4e trimestre 1981) de Stratéque, pp. 91–138.

²³ О једној доброј компаративној анализи тих модела видети: Arthur D. Larson, *Military professionalism and civil control: a comparative analysis of two interpretations*, Journal of Political and Military Sociology, 1974, Vol. 2, Spring, pp. 57–72.

било ко манипулише војном силом друштва у остварењу било каквих партикуларних политичких интереса. Такво војно организовање, међутим, и њему примерени цивилно-војни односи, може бити делотворно само у друштвима која карактерише висок степен социјалне кохезије. Да није реч о утопији, већ о стварности, показује, на пример, Швајцарска.²⁴ У супротном, тј. уколико у друштву и држави постоје изражени антагонистички интереси њихових делова, милицијски систем постаје контрапродуктиван са становишта не само успешне одбране већ и опстанка тога друштва и државе. Независно од чињенице што су социјалне претпоставке за постојање делотворног милицијског војног система тешко оствариве, интеграција војне и цивилне сфере коју он обезбеђује јесте, и остаје, идеал којем треба да теже демократске снаге савременог света у структурирању цивилно-војних односа. Тамо где оне не постоје, проблем војног организовања и, с њим у вези цивилне супремације и контроле, далеко је сложенији.

Шездесетих и седамдесетих година овога века у демократским земљама спроводе се војне реформе које имају историјски значај. Условљене су бројним чиниоцима: од техничко-технолошке до вредносне сфере. Међу њима су најзначајније промене у материјалној култури ратовања и криза легитимитета војске, с којом су се те земље суочавале.²⁵ Изузетан је њихов негативан утицај на *levée en masse*, заснован на конскрипцији. Отпочет је процес преображаја масовних армија, односно оружаних снага заснованих на општој војној обавези, у професионалну, добровољачку војску.²⁶ Изгледа као да је на умору једна од највећих идеја великих револуција модерног доба: да грађанин, ради одбране отаџбине, има право и дужност да служи у војсци.

Развој војне технологије лишио је армију стручног монопола у домену најубитачнијих оружја. Она мења њену улогу инструмента рата у инструмент његове превенције. Испуњење те улоге подразумева војне снаге спремне за ангажовање без мобилизације и домобилизације.

Чињеница да само ограничен број земаља (суперсиле) поседује нуклеарно оружје има за последицу губитак суверенитета малих и средњих земаља. Постојање и деловање међународних савеза (блокови) и наднационалних џиновских војних организација неспојиво је са традиционалним концептом националне државе. *Societas leonina* прекида везу

²⁴ О швајцарском систему војног организовања: R. Haltiner, and R. Meyer: *The citizen army and its legitimacy (Aspects of relations between armed forces and society in Switzerland today)*, IX th World congress of sociology, Uppsala, 1978.

²⁵ Опширније о кризи легитимитета војске, њеним узроцима, манифестацијама и последицама: *The Military and the problem of legitimacy*, Eds, Gwin Harries-Jenkins and Jacus van Doorn, SAGE Publications Inc. London, 1976.

²⁶ О том значајном процесу видети: M. Jonowitz, Ch. C. Maskos, *Five Years of the All-Volunteer Force: 1973-1978*, Armed Forces and Society, vol. 5, №2, February 1979, pp. 171-179 i dalje; Catherine McArdle Kelleher: *Mass Armies in the 1970's (The debate in Western Europe)*, Armed Forces and Society, Vol. 5, №1, November 1978, pp. 3-29.

између спољне претње и националног консенсуса, као и између спољне функције армије и њене интерне функције као „школе народа“.

Сложеност борбених техничких система, повећање техничке специјализације и поделе рада поставили су на „дневни ред“ економску ефикасност и оправданост постојања масовне армије засноване на општој војној обавези. Најразорнија и најубојитија оруђа и оружја постала су таква да је не само илузорно очекивати да њима може руковати сваки грађанин, већ би то, и када би било могуће, било изузетно скупо. Наиме, њима може руковати само специјализован професионални војни кадар.

Силно нараста отпор употреби силе у превазилажењу међународних супротности. У порасту су, такође, индивидуализам и антиауторитаризам, као резултат тежње за већом слободом, социјалном правдом и једнакошћу. У том контексту, армија се жестоко критикује. Све је израженија непопуларност опште војне обавезе и војних институција уопште. Ерозији су изложене вредности као што су слава и отаџбина, које су традиционално биле повезане с масовним националним армијама. За младу генерацију, која је основни војни контингент становништва, служење војног рока више није испит зрелости, као што је то некада било. Јер, постоје други начини да она искаже своје вредности и способности.

Све је то масовну армију, као инструмент еманципације грађанства и симбол националног суверенитета, довело у питање. Излаз из те ситуације је у смањењу и професионализацији (потпуна или делимична) војске, а резултат су професионални или комбиновани, конскриптивно-професионални, војни системи.

С правом се поставља питање да ли професионализација војне делатности угрожава демократију, или, да ли комбиновани, професионално-конскриптивни системи и професионална војска могу бити компатибилни са демократским односима и институцијама. Јер, настајање демократских друштава модерног доба било је нераздвојно повезано с настанком масовних армија, заснованих на општој војној обавези. Грађанин је своја демократска права (*ius activae civitatis*) остварио оружјем. Приступ оружју и способност да се оно употреби сматра се једним од најзначајнијих показатеља постојања демократије.²⁷ Учешће у војним пословима, односно право да се ратује, непосредно је водило једнаком праву гласа. И једно и друго су утицали на друштвени карактер и структуру оружаних снага, као и на вештину ратовања. Од 19. века армија је постала инкарнација воље народа, а не монарха. Демократски уставни налажу грађанину да испуни своју грађанску дужност кроз војну службу за заштиту државе. Војна обавеза је постала интегративни чинилац друштва, а армија ослонац демократије и школа народа.

²⁷ О једном интересантном схватању повезаности политичке једнакости и учешћа у војним пословима видети: Garzia de Sebastian, *Political Equality and Military Participation*, Armed Forces and Society, Vol. 7, №2, Vinter 1981, pp. 181-186.

У условима када је потпуна или делимична професионализација војске нужност, прворазредан значај добија ефикасна и ефективна цивилна (демократска) супремација и контрола. Нужно је да она буде тако структурирана да обезбеђује пресудан утицај друштва на употребу војне силе, с једне, и војну ефикасност, с друге стране. Сада се више него икада раније потврђује да је цивилна контрола централни проблем демократског политичког поретка. Она мора да буде спољња и унутрашња. Спољњу контролу успостављају и спроводе легислативна и егzekутивна власт, као и судство. Њима треба додати и све већу улогу јавног мњења. Јер, у демократском друштву делатност свих државних органа изложена је суду јавности. Војска у том контексту не треба и не може да буде изузетак. Унутрашња контрола, с друге стране, заснива се на вредностима и нормама припадника војске. Прво, ради се о социјалним, политичким и моралним вредностима које су дедуковане из демократског устава, а војници су их усвојили као начин свог мишљења, осећања и понашања (субјективна контрола). Друго, ради се о научним, техничким и професионалним вредностима и стандардима (објективна контрола). На тај начин ствара се систем који регулише однос војног професионалца према војној делатности, држави и војсци као организацији. Уколико се тако конципирана контрола доследно спроводи, професионална и конскриптивно-професионална армија постаје компатибилна с демократским поретком.

У оквиру тога, веома је значајан однос професионализације и деполитизације војске, тим више што се у демократским друштвима *in statu nascendi* та два појма непрецизно и неоправдано раздвајају и супротстављају. Тако је, према неким, професионализација негација сваке политизације, односно карактерише је искључивање било каквих политичких знања и ставова из едукације и деловања војног професионалца. Под војним професионалцем, у том мисаоном склопу, имплиците се подразумева лице чије је занимање војна делатност, које, стога, није дилетант, односно аматер у обављању војних послова. Очито је да је то појмовно одређење изведено из ненаучног схватања професије и занимања. Постоји, наиме, значајна разлика између та два појма. Да би неко занимање постало професија, оно мора бити професионализовано. Дакле, мора стећи битна обележја феномена који се зове професија. А то су скуп вештина којима се професија бави и којима је тешко овладати, организација, аутономија, самоуправа, дуга едукација припадника професије, њихов кôд части, односно етика, социјална одговорност и осећај припадности професији. Мада постоје разлике у дефинисању професије,²⁸ већина научника се слаже у томе да професију карактеришу: функционална стручност, корпоративни дух и одговорност. Војна професија, пошто је специфична, тј. бирократизована, не може имати аутономију и самоуправу. Стога се, *sensu strictiori*, ради о полупрофесији.

²⁸ Видети: Frank E. Harrison, *Management and organization*, Houghton Mifflin Company, Boston, London, 1978, pp. 589–593.

Обављање војних послова (као занимање) није професија све дотле док се не развију назначена обележја професије. Зато професионализација није административни акт, већ дуг процес формирања ставова официра према војној делатности, држави, односно њеним демократским институцијама и војсци као организацији. Без тога нема ни ефикасног војног деловања, ни цивилне контроле војске.

Војска и војно деловање непосредно су детерминисани политиком (кроз њих се реализује одређена политика). Они се сада, више него икада раније, прожимају и преплићу. За успешност војне активности нужно је познавање како њене детерминације, тако и њених реалних и потенцијалних последица. Игнорисање везе између друштвене и државне структуре, с једне, и организације и примене оружане силе, с друге стране, одваја војну мисао и праксу од њене природне основице и чини их самим себи сврсисходним. Стога свака војна акција (стратегиска, оперативна или тактичка) мора по ширини и интензитету да кореспондира политичком циљу који жели да се оствари. Отуда потреба за оспособљавањем војног професионалца за обављање не само војних већ и политичких послова. Да би се то постигло нужно је да он у току школовања и професионалног развоја изучава науке које ће му помоћи да схвати природу војске као организације и социјалног и политичког контекста у којем ће се војна сила употребљавати. То су, пре свега, политичка социологија, компаративни политички системи и међународни односи. Без знања из тих наука не може се квалитетно процењивати војно-политичка и безбедносна ситуација у којој се војно делује, или се предвиђа такво деловање. Спој војних и политичких знања и способности у личности војника појављује се у грађанској социјалној теорији у новије време. Знатно раније на њему су инсистирали и успешно га остваривали мислиоци и практични делатници револуционарног ратовања. Војна мисао и дело Лењина, Маоцедунга, Тита и других вођа социјалистичких револуција најбољи су доказ за ту тврдњу.²⁹

То *mutatis mutandis*, важи и за однос војног професионалца, односно војске према држави. Војник, наиме, мора познавати политички систем државе којој служи, положај војске у њему и начин његовог функционисања. За њега демократски односи и институције, укључујући и цивилну супремацију и контролу, морају бити вредности које треба поштовати и бранити. Улога војске је управо у одбрани устава, тј. легалног облика државе, с повезаним институцијама. Ту нема и не може бити неутралности. А да би ту улогу могла успешно да обавља, у

²⁹ Детаљније: G. Chaliand, *Stratégies de la guérilla. Guerres révolutionnaires et contre-insurrections (Anthologie historique de la Longue Marche à nos jours)*, Mazarine, Paris, 1979; *Воено-теоретическое наследие В. И. Ленина и проблемы современной войны*, Ред. А. С. Миловидов, Военное издательство, Москва, 1987; *Selected military writings of Mao Tse Tung*, Foreign Languages Press, Peking, 1967.

едукацију професионалног војника нужно је укључити политичке садржаје.

Формирање ставова према групи, односно војсци као организацији (група солидарност у виду корпоративног духа), такође подразумева одређена знања и способности социолошке, психолошке и андрагошке природе. Без њих је немогуће створити ефикасну и ефективну оружану силу.

Одређеније, забрана рада политичких партија у војсци и чланства војних лица у политичким партијама, као и искључење војника из политичког одлучивања (било да се ради о легализованом учешћу или уценама, претњама и притисцима), нужан је услов за функционисање демократског политичког поретка. Без те и такве деполитизације нема истинске демократије, односно демократских односа и институција. Укључивање политичких садржаја у процес едукације војног професионалца ради формирања његових ставова према војној делатности, држави и војсци као организацији (одговорност према вани и солидарност према унутра), с друге стране, нужно је у одржавању и развијању демократског поретка. Таква политизација је интегрални део професионализације војног занимања. Нужан услов њеног остварења је *überparteilichkeit* (надпартијност) војске, ослонац на научна сазнања и политичке и моралне вредности устава демократске државе. На тај начин војна професија постаје значајан чинилац остваривања великих идеја демократских револуција модерног доба: *égalité, fraternité et liberté*.